

*В.С. КОВАЛЬСЬКИЙ,
президент видавничої організації «Юрінком Інтер»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА СУДАМИ УКРАЇНИ

Системний аналіз положень Конституції України, які стосуються судової діяльності, надає можливість охарактеризувати правосуддя й визначити його роль у реалізації охоронної функції права в демократичному суспільстві. Йдеться не тільки про положення розділу IX Конституції України, в якому визначені засади здійснення правосуддя (конституційні основи побудови судової системи, засади судочинства, формування суддівського корпусу та завдання суддівського самоврядування), а й про Основний Закон, в якому втілюється ідеологія, прагматизм та конституційні вимоги щодо широкого кола адресатів, у тому числі й українських суддів.

У вітчизняних теоретичних джерелах під правосуддям визнається напрям правозастосовної діяльності держави, що полягає у розгляді і вирішенні адміністративних, цивільних, господарських, кримінальних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави, внаслідок чого має створюватися єдина і узгоджена система правових відносин, на яку поширюється юрисдикція судів [1, 50]. При цьому завдяки правосуддю здійснюється контроль дій інших гілок влади. Так, КСУ перевіряє конституційність законів, інших правових актів ВРУ, Президента України та КМУ. Закони та інші правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність. Крім того, суди можуть оцінювати будь-який закон чи інший нормативно-правовий акта з точки зору його відповідності Конституції.

Юрисдикція судів, як відомо, поширюється на всі без винятку правовідносини, що виникають у державі. Судам підсудні всі спори щодо захисту прав і свобод громадян, іноземців, осіб без громадянства, які носять у тому числі публічно-правовий характер. Тому суди приймають до розгляду всі позовні заяви чи скарги, на вирішення яких поширюється їх юрисдикція. Проте відомо, що розробленими є лише процесуальні галузеві юрисдикції, зокрема, цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Поняття кримінальної юрисдикції, загальної юрисдикції, її різновиди поки що невідомі вітчизняному законодавцеві. У Законі України «Про судоустрій» відтворене конституційне положення про судову юрисдикцію, яку можна визначити як владоспроможність до правосуддя. Проте воно лише відтворене, але не отримало конкретизації. Правосуддя ж є частиною судової гілки влади; воно полягає у правомочності провадити судовий розгляд справ, здійснювати процесуальні дії передбачені у процесуальному законодавстві, організовувати провадження з адміністративних, кримінальних або цивільних справ, приймати відповідні рішення, направляти розглянуті матеріали справ для виконання рішень тощо. При цьому судовий розгляд справ має максимально сприяти охороні прав та свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, оскільки цей розгляд тісно пов'язаний з питанням підвищення відповідальності органів державної влади і місцевого самоврядування, посадових і службових осіб за належне виконання покладених на них обов'язків, посилення боротьби з

бюрократизмом та протекціонізмом. Також надзвичайно важливим є втілення принципів законності, верховенства права, правової безпеки особи, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Межі повноважень органів державної влади встановлені Конституцією та законами України, а на громадян покладається обов'язок підкорятись державній владі настільки, наскільки її рішення, розпорядження та вимоги відповідають закону.

Виходячи з цього, головною рисою (властивістю) правосуддя, на нашу думку, є безперервне, правильне та однакове застосування законів відповідно до судової юрисдикції. Суди займаються вкрай важливою справою — вирішенням юридичних конфліктів, розглядом спірних життєвих питань за умови однакового застосування законів у всіх сферах відносин, на всій території суверенної держави. Саме у цьому полягає, на нашу думку, реалізація охоронної функції права, оскільки правосудна діяльність, судовий контроль, що здійснюються в межах певної судової юрисдикції, врешті-решт сприяють захисту прав та інтересів громадян, підвищують відповідальність держави, забезпечують застосування правомірного примусу тощо. У такому контексті предмет реалізації охоронної функції судом є не менш важливим, ніж предмет діяльності органів державної влади з питань охорони правопорядку та застосування примусу щодо правопорушників [2, 180—193].

Юрисдикція судів обумовлює їх особливе місце у правовій державі та відповідає головному соціальному призначенню — охороні та захисту прав і свобод людини і громадянина. Саме тому суди позбавлені будь-якої ініціативи самостійно розпочинати судочинство. Окремі судові ланки не перебувають у підпорядкуванні вищестоящим судам. Кожний із судів, незалежно від свого місця в системі судових органів, розглядає конкретні справи цілком самостійно, керуючись виключно законом і правосвідомістю. Суди не можуть доручати

іншому суб'єкту виконувати належні тільки їм повноваження. Свої повноваження суди отримують не безпосередньо від народу як єдиного джерела влади, а опосередковано — від Президента України та Парламенту. Суди є невеликими за чисельністю службовців, на відміну від інших органів державної влади. У своєму розпорядженні суди не мають підпорядкованих органів, що можуть примушувати до виконання судових рішень. Сила судової влади як охоронця і захисника прав і свобод людини і громадянина — це законне, справедливе вирішення юридичних конфліктів. Сила і ефективність правосуддя залежать від його авторитету; сприйняття правовою ментальністю суду як інституції, що дбає про захист прав та інтересів громадян. Правосуддя, як стверджується у теоретичних джерелах, — це справедливе судочинство [3, 41]. Політико-правова ситуація в країні останні два роки характеризувалася повільним просуванням судової реформи. Перманентне політичне протистояння Уряду та Президента, Уряду та парламенту, парламенту та Президента призвело до некоректного тлумачення та застосування законодавства; мають місце послаблення ролі Верховного Суду України (далі — ВСУ) в судовій системі, протистояння між ВСУ та Вищим господарським судом і Вищим адміністративним судом України. Правова політика у цей період характеризується непослідовністю щодо процесуальних законів (зокрема КПК та ГПК), намаганнями створити всеосяжний Адміністративно-процедурний кодекс України, який після внесення у Верховну Раду залишається без руху [4, 452—542]. Треба також додати, що на даний момент питання судово-правової реформи не отримало однозначного вирішення. Як відомо, 16 червня 2010 року Верховною Радою відхилено проект постанови № 6391 «Про схвалення концепції судово-правової реформи в Україні» [3]. Концепцією передбачалося проведення судової реформи в три етапи. Зокрема, йшлося про прийняття нових Кримінально-процесуального і Господарського процесуального кодексів, запрова-

дження в Кримінальному кодексі України інституту кримінальних проступків, прийняття нового Кодексу України про адміністративні проступки, прийняття закону «Про судовий збір» з установленням порядку спрямування частини коштів з надходжень від цього збору для забезпечення потреб судової влади тощо. Ця концепція певною мірою задовольняла потребу в реформі правосуддя. Але з її відхиленням завдання системного, узгодженого, послідовного проведення реформ у системі правосуддя, судоустрою, статусу суддів та суміжних інститутів лишилися нереалізованими.

Сучасний стан судової системи є, на нашу думку, наслідком схваленої Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року, яка відіграла певну роль у реформуваних інститутах судового захисту прав і свобод особи в Україні. Саме завдяки Концепції відбувалося утвердження судів як самостійної гілки державної влади згідно з принципом поділу влади. Виконуючи міжнародно-правові зобов'язання, держава намагалася підвищити статус суддів до міжнародних стандартів діяльності судових органів; удосконалювалися судові процедури на засадах змагальності і диспозитивності; відбулася відмова від елементів радянського судового процесу у сфері приватноправових правовідносин тощо [5, 21—27].

З прийняттям 7 лютого 2002 року Закону України «Про судоустрій України» діяльність з провадження судово-правової реформи потребувала нових зусиль. Так, застосування нового законодавства про судоустрій у 2002—2008 роках потребувало швидкого завершення реформи матеріального та процесуального законодавства, подолання дефіциту фінансування судів. Політичної актуальності набуло питання про призначення суддів на посади та їх звільнення з цих посад, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Водночас, почастишали спроби використовувати суди у позаправових інтересах. А отже, кінцева мета реформи — ство-

рення незалежного справедливого суду для належного захисту прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів суб'єктів господарювання не була досягнута. У цей час було ініційовано зміни у сфері судочинства, які мали на меті встановлення фактичного контролю над судами і суддями через запровадження нового порядку призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції, а також розмивання єдиної судової системи на окремі підсистеми.

Верховна Рада України у червні 2010 року ухвалила в першому читанні законопроект № 6450 «Про судоустрій і статус суддів» [6]. Проектом запропоновано прийняти зазначений закон і замінити ним чинні закони «Про судоустрій України», «Про статус суддів» та «Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України». На думку ініціаторів законопроекту, у ньому більш чітко визначені правові засади судоустрою і статусу суддів, завдяки чому підвищується роль суду та статусу судді у суспільстві; забезпечується його незалежність, спрощується доступ до суду кожного громадянина. За цими новаціями має змінитися існуюча система судових органів; запроваджується вузька спеціалізація судів тощо. Проте в законопроекті не отримала розвитку структура судової юрисдикції, що може призвести до виникнення конфліктів між судовими юрисдикціями у питаннях розмежування повноважень. Усе це може ускладнити судовий захист прав, свобод й інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів підприємств. До того ж, у супереччя з ч. 2 ст. 125 Конституції України, Верховний Суд України фактично може втратити право здійснювати функцію правосуддя й перестане бути судовим органом.

У Конституції України виключно до компетенції Верховної Ради України віднесено визначення засад внутрішньої політики в Україні (п. 5 ч. 1 ст. 85), а також регулювання законами України судоустрою, судочинства і статусу суддів. Тому саме

єдиний орган законодавчої влади в Україні має визначити концептуальні засади подальшого здійснення судової реформи, напрямки і способи вирішення нагальних проблем судового захисту прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб в Україні. Запропонована законопроектом модель суду передбачає реформування правосуддя у сенсі трансформації відносин між окремими судовими ланками, поглиблення спеціалізації судів — на чолі кожної окремої гілки судів має бути вищий суд. Зазначеним законопроектом пропонується подальша децентралізація судової влади.

Однак громадян України, як свідчать опитування, більше турбує не проблема запровадження суцільної спеціалізації судів, а тривалість судових процедур, низька ефективність перегляду судових рішень та їх погане виконання, недостатня поінформованість громадян про перебіг судочинства, непрозорість порядку добору і призначення суддів на посади тощо.

Отже, на нашу думку, перш ніж приймати черговий законопроект, який вносить зміни до системи судової влади, необхідно затвердити концепцію розвитку останньої. Така концепція має передбачити принаймні два етапи внесення змін до законодавства (на відміну від неприйнятої концепції, відхиленої ВРУ, у якій стверджувалося про необхідність трьох етапів). Виходячи зі структурно-організаційних закономірностей, які притаманні формуванню судової влади на першому етапі, треба чітко визначити судові юрисдикції саме ВРУ. На другому етапі треба більш виважено здійснити можливий перерозподіл судових юрисдикцій, що має бути пріоритетом органів суду та суддівського самоврядування. Водночас, необхідно кодифікувати законодавство України про судові процедури, статус суддів, запровадження суворих процедур, зайняття посад судді тощо. Це зумовлює потребу в підготовці та прийнятті Кодексу судової влади України, який має ознаменувати завершення судової реформи в Україні. Деякі з відповідних

пропозиції, на жаль були відхилені Верховною Радою України.

З організаційної точки зору оптимальною для України може бути 3-ланкова структура судів (на відміну від 4-ланкової, характерної для сьогодення). 3-ланкова структура має, на нашу думку включати: місцеві суди; апеляційні загальні та апеляційні спеціалізовані суди; Верховний Суд України як суд касаційної інстанції. Визначення оптимального навантаження на суд касаційної інстанції та забезпечення якісного розгляду справ Верховним Судом України можна здійснити шляхом встановлення меж загальної, апеляційної та касаційної юрисдикції. Так, касаційному розгляду мали б підлягати: судові рішення, які мають значення для формування єдиної практики правозастосування; рішення, прийняті з грубими порушеннями матеріального або процесуального законодавства, внаслідок чого завдано суттєвої шкоди правам чи свободам людини і громадянина, правам або законним інтересам юридичної особи тощо. При цьому апеляційні суди в Україні мали б стати основною інстанцією щодо виправлення правових помилок, допущених судами загальної юрисдикції. Це обумовлено широкими повноваженнями даних судів, можливістю дослідження нових доказів і встановлення нових обставин, правом ухвалення нового рішення.

Таким чином, головною проблемою на даному етапі є розробка та впровадження науково обґрунтованих, методологічно виважених судових юрисдикцій, зокрема, загальної, апеляційної, касаційної, які ґрунтувалися б на конституційних вимогах і виключали б порушення правил підсудності судових спорів та підвідомчості юридичних конфліктів.

Список використаної літератури:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія, 2003. — Т. 5. — 640 с.

2. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія / В. С. Ковальський. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 336 с.

3. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : монографія / С. Ф. Демченко. — К. : Преса України, 2009. — 472 с.

4. Розвиток публічного права в Україні / за заг. ред. Н. В. Александрової, І. В. Коліушка. — К. : Конус-Ю, 2009. — 584 с.

5. Административная юстиция в новых

европейских демократиях : практ. исслед. в сфере адм. права и процесса в Болгарии, Эстонии, Венгрии, Польше и Украине / пер. с англ.; ред. Д. Дж. Галлиган [и др.]. — К. : АртЭк; Будапешт; ОСИ/КОЛПИ. — 688 с.

6. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2_5_1_J?ses=10007&num_s=2&num=6450&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id=

*Р.Ю. ХАНИК-ПОСПОЛІТАК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Києво-Могилянська Академія»)*

ПОЯСНЕННЯ СТОРІН ЯК ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Сторони в позовному провадженні або зацікавлені особи в окремому провадженні доводять обставини справи за допомогою правових інструментів передбачених Цивільним процесуальним кодексом України (надалі — ЦПК України). Такі правові інструменти в теорії та законодавстві прийнято називати доказами. Відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК України доказами вважаються будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Серед переліку доказів, якими можна доводити наявність або відсутність обставин справи в ч. 2 ст. 57 ЦПК України, названо пояснення сторін, допитаних як свідки. ЦПК УРСР 1963 р. називав серед доказів виключно пояснення сторін (ст. 27 ЦПК УРСР).

Варто відзначити, що на даний час в Україні немає ґрунтовних досліджень питання пояснення сторін як доказу. На відміну від української науки в РФ уже захищена дисертація І.Р. Медведєвим [1].

Якщо не вчитуватися уважно в норму кодексу (ст. 57 ЦПК України), то можна помітити її неоднозначність. Можна казати, що доказами є просто пояснення сторін, але також можна тлумачити, що показання сторін є доказами лише у випадку допиту їх як свідків в порядку, передбаченому ст. 184 ЦПК України. На нашу думку, вірним є лише перше тлумачення статті 57 ЦПК України.

Однак ситуація про двоякість розуміння статті 57 ЦПК України та складність її застосування знаходить своє відображення у рішеннях судів. Якщо проаналізувати рішення судів першої інстанції,